

ТИПОВИЙ СТУПІНЬ ТЯЖКОСТІ ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ ЯК ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 343.24

На основани анализе научных точек зрения выясняются недостатки законодательной регламентации типовой степени тяжести совершенного преступления, определяемой статьей 12 УК Украины, и формулируются предложения по усовершенствованию ее текстуральной конструкции.

Ключові слова: класифікація злочинів, типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину, індивідуалізація покарання.

Постановка проблеми

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Отже, при призначенні покарання суд, у першу чергу, має враховувати ступінь тяжкості злочину. Складовою цієї вимоги є типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину, який визначається ст. 12 КК України. Частиною першою цієї статті декларовано, що залежно від ступеня тяжкості злочину поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Регламентація у законі вказаного законодавчого положення є позитивним рішенням, оскільки така типологізація є фундаментом, на якому будується суворі структура інших найважливіших інститутів кримінального права. Саме у такому вигляді таке розмежування злочинів здійснює істотний вплив на диференціацію кримінальної відповідальності та індивідуалізацію покарання [3, с. 41]. Разом із тим,

при усіх своїх позитивних моментах, законодавчі положення ст. 12 КК України не є досконалими на сто відсотків. У зв'язку з цим, дослідження проблемних аспектів законодавчої регламентації типового ступеня тяжкості вчиненого злочину як засобу індивідуалізації покарання є вельми актуальним і корисним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Аналіз останніх джерел і публікацій

У теорії кримінального права питанням, пов'язаним із дослідженням типового ступеня тяжкості як засобу індивідуалізації, приділена увага в роботах І. Бокової, М. Г. Кадникова, Л. М. Кривоченко, Б. Карганової, В. В. Пітецького, М. Редіна, А. Трухіна, В. Л. Чубарева, В. Ф. Щепелькова і багатьох інших. Праці вказаних дослідників і стали науково-теоретичним підґрунтям цього дослідження.

Формулювання цілей

Метою статті є аналіз положень чинної ст. 12 КК України, доктринальних точок зору, що стосуються типового ступеня тяжкості вчиненого злочину як засобу індивідуалізації покарання, а також подальший розвиток наукової гіпотези, що одним із аспектів можливо-го вдосконалення законодавчої регламентації типового ступеня тяжкості вчиненого злочину, що визначається статтею 12 КК України, може стати відображення у її тексті фрагменту про стадію злочинного посягання.

Виклад основного матеріалу

Законодавча типологізація злочинів за ступенем тяжкості, виступаючи передумовою правильної соціальної та юридичної оцінки суспільної небезпечності конкретного вчиненого злочину, а, тим самим, правильного рішення щодо кола його правових наслідків, є першим етапом індивідуалізації відповідальності, на якому законодавець встановлює її межі [8, с. 78]. Водночас, не можна не відмітити той факт, що останнім часом окремі науковці висловлюють незадоволення з приводу існуючої законодавчої регламентації категоризації злочинів. Так, В. В. Пітецький, на прикладі ст. 15 КК РФ, відмічає, що закріплена цією статтею категоризація злочинів при всій своїй привабливості, простоті та логічній послідовності має істотні недоліки, які полягають у тому, що при встановленні категорій порушено одне з правил класифікації, згідно з яким одне і те ж явище не може належати до різних класів. Не є правильним виділення категорій з врахуванням лише максимальної межі покарання, яка відображає лише верхній рівень суспільної небезпечності, залишаючи без уваги її нижній рівень. В умовах існуючої системи санкцій це призвело до того, що покарання, призначене за конкретний злочин, може виявитися у «зоні» різних категорій. Якщо призначене покарання виходить із «зони» відповідної категорії, то завжди виникає «ефект несправедливості» відносно інших кримінально-правових наслідків. Наприклад, у КК передбачені санкції від 3 до 10, від 2 до 12 років позбавлення волі. Злочин, оцінений судом у межах останньої санкції у 2 роки позбавлення волі, по суті, є злочином невеликої тяжкості, а за законом є особо тяжким зі всіма впливаючими з цього кримінально-правовими наслідками. Крім того, у законодавчій конструкції ст. 15 КК РФ необхідно відобразити фрагмент про незакінчений злочин, адже суспільна небезпечність приготування до злочину та замаху на нього завжди нижча від закінченого злочину. Менша суспільна небезпечність повинна тягнути і всі інші менш суворі кримінально-правові наслідки в порівнянні із закінченим злочином, чого, на

жаль, у кримінальному законі не передбачено [13, с. 92]. На думку О. Трухіна, класифікація злочинів повинна визначатися не за єдиною методикою, як це прийнято, а диференційовано, тобто в залежності від того, чи йде мова про випадки звільнення від кримінальної відповідальності особи за вчинений злочин або про випадки притягнення до кримінальної відповідальності [16, с. 60-61]. На недоліки чинної законодавчої конструкції класифікації злочинів у залежності від ступеня суспільної небезпечності вказують й інші науковці [3, с. 42; 17, с. 109; 15, с. 65; 14, с. 109; 18, с. 10].

Відзначимо, що вказані погляди, без сумніву, є актуальними і з позицій правової регламентації відповідного положення у вітчизняному кримінальному законодавстві. Із змісту ч. 1 ст. 12 КК України вбачається, що в основі класифікації злочинів лежить їх суспільна небезпечність (ступінь тяжкості), однак фактично, згідно з ч.ч. 2, 3, 4 та 5, за основу взято лише санкцію відповідної статті Особливої частини КК України. У контексті цього Г. П. Новосолов робить справедливе, як на наш погляд, уточнення. Дослідник, зокрема, зазначає, що передбачене кримінальним законом покарання, як відмежувальну ознаку певної категорії злочинів, не можна ототожнювати з характером і ступенем суспільної небезпечності злочину. Суспільна небезпечність злочину і передбачене за нього покарання можуть розглядатися як дві самостійні підстави класифікації: перша дозволяє виділяти різні за тяжкістю види (або категорії) злочинів; друга – різні за тяжкістю кримінально-правові санкції, котрі залежать не лише від суспільної небезпечності вчиненого злочину. Саме особливість правових наслідків вчиненого лежить в основі виділення вказаних у кримінальному законі категорій і, як наслідок, ці категорії потребують свого уточнення. Вони, зокрема, можуть мати такий вигляд: перша категорія – злочини, за вчинення яких КК передбачає покарання невеликої тяжкості, тобто яке не перевищує двох років позбавлення волі; друга категорія – злочини, за вчинення яких КК передбачає покарання середньої тяжкості, тобто яке не перевищує п'яти років позбав-

лення волі; третя категорія – злочини, за вчинення яких КК передбачає тяжке покарання, тобто позбавлення волі не більше десяти років; і, нарешті, четверта категорія – злочини, за вчинення яких КК передбачає особливо тяжке покарання, тобто на строк більше десяти років або інше, більш суворе покарання [17, с. 107-109]. Отже, в якості критерія класифікації злочинів законодавцем використовується ступінь караності злочину – тяжкість можливого покарання у виді позбавлення волі в її верхніх межах, вказаних у санкціях відповідних статей Особливої частини КК [5, с. 116].

Варто зазначити, що більшість науковців вказане законодавче положення тлумачать в дещо інший спосіб. На їх думку, критерієм категоризації злочинів є ступінь їх суспільної небезпечності (матеріальний критерій), який виражається в санкції статті кримінального закону (формальний критерій) [7, с. 14-26; 9, с. 75; 11, с. 79; 12, с. 48]. Між тим, оскільки ступінь суспільної небезпечності злочину полягає у сукупності об'єктивних та суб'єктивних ознак (об'єкта, на який посягає злочин, наслідку, способу здійснення злочину, форми вини, мотиву, мети) [7, с. 75], а його встановлення можливе лише призначенням за обвинувальним вироком суду покаранням [7, с. 68], санкція статті Особливої частини кримінального закону не взмозі на 100% виразити суспільну небезпечність злочину, незважаючи на те, що саме вона найбільш повно виражає оцінку законодавцем тяжкості злочину певного виду [7, с. 25]. Розуміння цього факту, а так само, враховуючи інші відзначені недоліки в конструюванні типової санкції, як формалізованої ознаки суспільної небезпечності злочину, на нашу думку, і зумовлює критичне ставлення сучасних науковців до чинної законодавчої регламентації класифікації злочинів. Саме тому у наукових публікаціях дедалі частіше пропонується в основу класифікації злочинів покладати принципово інші критерії, а саме – призначене за вчинення злочину покарання. В. В. Пітецький, наприклад, пропонує передбачити у кримінальному законодавстві два варіанти класифікації злочинів. Перший – це класифікація скла-

дів злочинів у залежності від їхньої типової суспільної небезпечності. Її завдання – визначити кримінально-правове значення вчиненого злочину на досудових стадіях (зокрема, при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності). У її основу повинні бути покладені межі санкції статті, без вказівки на її категорію. Завданням другого варіанту класифікації є визначення власне категорій вчинюваних злочинів на підставі їх конкретної суспільної небезпечності, вираження якої залежить від призначеного судом покарання за вчинений злочин («від» і «до») та від форми вини [13, с. 94]. О. Трухін відзначає, що критерієм тяжкості вчиненого злочину може бути лише призначене за його вчинення покарання. Саме воно є юридичним вираженням фактичної тяжкості злочину. Стосовно випадків звільнення від кримінальної відповідальності вираженням категорії тяжкості передбаченого диспозицією виду злочину є типова (видова) тяжкість покарання (в межах «від» і «до»), передбаченого відповідною цій диспозиції санкцією. Отже, ст. 15 КК РФ стосовно випадків притягнення до кримінальної відповідальності підлягає застосуванню відносно визначено у розподільчому аспекті, тобто з урахуванням фактичної тяжкості вчинених злочинів (з урахуванням особливостей конкретних випадків). Стосовно ж випадків звільнення від кримінальної відповідальності вона підлягає застосуванню абсолютно визначено у зрівняльному аспекті, тобто без врахування фактичної тяжкості вчинених злочинів (без врахування особливостей конкретних випадків) [16, с. 60-61]. Зазначимо, що вказані пропозиції заслуговують на увагу і потребують подальшого наукового осмислення.

Висловлюючи своє ставлення до пропозиції реконструкції законодавчого положення про класифікацію злочинів у залежності від стадії вчинення, хотілося б зазначити таке. Ми згодні з тими науковцями, які пропонують незакінчені злочини, враховуючи їх знижену суспільну небезпечність, відносити до менш тяжких категорій у порівнянні із закінченими злочинами. Ст. 68 КК України, подібно ст. 66 КК РФ, вносить певні корективи у порядок поділу

злочинів на види. Їх суть, як відмічається у літературі, зводиться до того, що категорія незакінченого злочину визначається не лише санкцією статті Особливої частини КК, а ще й додатково, враховуючи правила призначення покарання [19, с. 140]. Деякі науковці висловлюють сумніви щодо такого твердження, адже у такому разі суд, призначаючи покарання, має право змінювати своїм рішенням категорію злочинів, визначену законодавцем, що сьогодні є неможливим [3, с. 42-43]. Не погоджуючись з таким твердженням, В.Ф. Щепельков вказує, що за допомогою правил призначення покарання законодавець також регулює межі можливого покарання за окремі види злочинів. Крім того, врахування правил призначення покарання при визначенні категорії злочину у значній мірі покращує положення винного [19, с. 140]. На нашу думку, з такою точкою зору, можна погодитися з позицій визнання фактичним критерієм категоризації злочинів призначеного за їх вчинення покарання. Поки що таким критерієм залишається, як було відзначено раніше, санкція статті Особливої частини КК України. У той же час, як зазначає М. Редін, незакінчені злочини повинні бути віднесені до самостійних категорій злочинів у зв'язку з їх зниженими санкціями [15, с. 65]. Тут лише варто додати, що не правила призначення покарання є визначальними у поділенні незакінчених злочинів на категорії злочинів, а їх знижена типова санкція в порівнянні з типовою санкцією закінчених злочинів. Отже, на наше переконання, стадія злочину повинна знайти своє місце у системі класифікації злочинів. Справа за тим, щоб підібрати законодавчо коректну форму її регламентації.

Згідно з чинним кримінальним законодавством злочини поділяються на чотири види. У юридичній літературі з приводу цього висловлювались різні думки. Уявляється, що їх наводити немає потреби, оскільки більшість з них загальновідомі [7, 30-31]. Разом з тим, на наше переконання, проблема поділу злочинів на кількісні групи (від дво- до п'ятиступеневих) набуває нової актуальності, що зумовлює проведення подальших наукових розвідок у контек-

сті положень концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні. Згідно з цією концепцією, як відомо, усі кримінально-карні діяння пропонуються іменувати новим узагальнюючим поняттям – «кримінальні правопорушення» з його відповідною видовою диференціацією за ознаками й особливостями, що притаманні кожному з видів, на злочини та кримінальні проступки. Кримінальними правопорушеннями визнаватимуться: а) злочини – діяння, вчинення яких становить найвищу та високу за ступенем небезпеку для особи, суспільства чи держави; б) кримінальні проступки – діяння, вчинення яких має низьку за ступенем небезпеку для осіб, суспільства чи держави (їх вчинення не матиме наслідком позбавлення волі та судимості особи) [6, с. 5, 24]. Дехто з науковців висловлюється проти проведення таких наукових розвідок [8, с. 74], з чим, на нашу думку, погодитися не можна. Як зазначають В. М. Куц, в епоху глобалізації, яка стала ознакою сучасної цивілізації, неможливо зберегти національне законодавство в недоторканному стані, посилаючись на історичні традиції, особливості національного розвитку та інші обставини. Україна приєдналася до низки міжнародних антикорупційних та деяких інших конвенцій, взявши на себе зобов'язання привести кримінальне законодавство у відповідність з міжнародними стандартами. З цією метою прийнятий новий довго очікуваний Кримінальний процесуальний кодекс України, який проголошує кримінальний проступок різновидом кримінального правопорушення [10, с. 34–37]. Отже, перспективність подібних наукових розвідок сумнівів не викликає.

Завершуючи розмову про недоліки законодавчої конструкції ст. 12 КК України, слід звернути увагу на такий її недолік, як відсутність у санкції статті вказівки на мінімальний строк позбавлення волі. У ст. 12 категорії злочинів виділяються з врахуванням лише максимальної межі покарання у виді позбавлення волі. Але ж, з іншого боку, фактично вказівка на мінімальний строк позбавлення волі має місце в уявленні правозастосувача. Норми частин 3 і

4 ст. 12, пише М.І. Хавронюк, слід розуміти так, що злочином середньої тяжкості є злочин, верхня межа покарання у вигляді позбавлення волі за який перевищує два роки, але не перевищує п'яти років (злочини, передбачені ст. 109, ч. 1 ст. 130 тощо), а тяжким злочином – злочин, верхня межа покарання у вигляді позбавлення волі за який перевищує п'ять років, але не перевищує десяти років, незалежно від того, якою є нижня межа цього виду покарання [12, с. 51]. Нижня ж межа покарання більшості злочинів знаходиться «у зоні» різних категорій (наприклад, ч. ч. 1-3 ст. 186; ч. 2 ст. 187; ч. 2 ст. 304 КК України). Тому, уявляється, що встановлювати на законодавчому рівні необхідно не нижні межі типової санкції, а привести у відповідність зі ст. 12 КК України нижні та верхні межі конкретних статей Особливої частини КК України. До речі, у юридичній літературі акцентується увага на тому, що конструкції більшості санкцій статей Особливої частини кримінального закону містять значні недоліки та не відповідають сучасним науковим розробкам теорії пеналізації [1, с. 173; 2, с. 15-17; 4, с. 32-33].

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити: 1) законодавча конструкція ст. 12 КК України, незважаючи на її простоту та логічну послідовність, не позбавлена недоліків; 2) їх усунення неможливе без проведення подальших наукових досліджень; 3) поділ категорій злочинів не пов'язаний із мірою покарання, що фактично обирається судом, а тому в якості критерія класифікації використовується тяжкість можливого покарання у виді позбавлення волі в його верхніх межах, вказаних в санкціях відповідних статей Особливої частини КК; 4) одним із аспектів вдосконалення законодавчої регламентації класифікації злочинів може стати відображення у її тексті фрагменту про стадію злочинного посягання.

Література

1. Арманов М. Г. Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-право-

вих зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Арманов Микола Григорович. – Х., 2009. – 260 с.

2. Бокова И. Проблемы технико-юридического конструирования верхних и нижних пределов наказания в санкциях статей главы 22 УК РФ / И. Бокова // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 15-17.

3. Кадников Н. Г. Категории преступлений и проблемы уголовной ответственности. Учебное пособие / Н. Г. Кадников. – М.: «Книжный мир», 2005. – 83 с.

4. Карганова Б. Конструирование санкций в уголовном законодательстве России / Б. Карганова // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 32-33.

5. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации с постанейными материалами и судебной практикой / Под общ. ред. С. И. Никулина. – [изд. 3-е]. – М.: Изд-во «Менеджер» совместно с изд-вом «Юрайт», 2002. – 1248 с.

6. Концепція державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні (відповідні законопроекти) / схвалена Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права на її пленарному засіданні 26 березня 2007 року. – К., 2007. – 239 с.

7. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений: [учебное пособие] / Л. Н. Кривоченко. – Х.: «Юридический институт», 1979. – 72 с.

8. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : [монографія] Л. М. Кривоченко. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 120 с.

9. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник] / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер-Право, 2002. – 416 с.

10. Куц В. М. Щодо перспективи запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб / В. М. Куц, Я. О. Триньова // Вісник Кримінологічної асоціації України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. Конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх

АНОТАЦІЯ

На підставі аналізу доктринальний точок зору з'ясовуються недоліки законодавчої регламентації типового ступеня тяжкості вчиненого злочину, що визначається статтею 12 КК України, та формулюються пропозиції щодо вдосконалення її текстуальної конструкції.

SUMMARY

Based on analysis of scientific viewpoints shortcomings of legislative regulation of typical degree of gravity of committed crime, which are defined in Article 12 of the Criminal Code of Ukraine, are clarified, and suggestions for improvement its textual constructions are formulated.

справ 12 травня 2012 року «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України; ХНУВС; Кримінологічна асоціація України. – Т. 1. – Х.: Золота миля, 2012. – С. 34-37.

11. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник] / П. С. Матишевський. – К.: «А.С.К.», 2001. – 352 с.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Атака, 2003. – 1056 с.

13. Питецкий В. В. Категоризация преступлений и принцип справедливости в уголовном законодательстве / В. В. Питецкий // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 91-94.

14. Питецкий В. В. О принципе индивидуализации уголовного наказания / В. В. Питецкий // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 108-109.

15. Редин М. Концепция совершенство-

вания законодательства об ответственности за преступления по степени их завершенности / М. Редин // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 64-66.

16. Трухин А. Тяжесть преступления как категория уголовного права / А. Трухин // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С. 59-61.

17. Уголовное право. Общая часть: [учебник] / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – [3-е изд.]. – М.: Изд-во НОРМА (изд-кая группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 576 с.

18. Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Л. Чубарев; Киев. ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1992. – 47 с.

19. Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты : [монография] / В. Ф. Щепельков. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2003. – 416 с.